

ГЛАСОВЕТЕ ВИ ЧУВАМ: КЪМ НОВ ПОДХОД ЗА ДЕТСКО ВКЛЮЧВАНЕ И ДЕТСКО УЧАСТИЕ

Георги Станков

Резюме

Статията представя теоретичните и концептуални основи на детското участие в решенията, засягащи пряко живота на децата. Децата са разглеждани като компетентни агенти, които могат да вземат решения и да се включват в процесите на създаване и развиване на детската среда. Представено е пилотно за България приложение на Мозаечния подход в Хасково и се предлагат мерки за развитие на детското участие на местно и регионално ниво.

Ключови думи: детско участие; мозаечен подход; дизайн на детската среда

I HEAR YOUR VOICES: TOWARDS A NEW APPROACH FOR CHILDREN'S INCLUSION AND CHILDREN'S PARTICIPATION

Georgi Stankov

Abstract

The paper presents the theoretical and conceptual foundations of children's participation in decisions affecting their lives. Children are seen as competent agents who can make decisions and be involved in the creation and development of the children's environment. A pilot Bulgarian study for the application of Mosaic approach in Haskovo is presented, and measures for development of children's participation at the local and regional level are suggested.

Keywords: children's participation; Mosaic approach; children's environment design

*Благослови животните и децата,
защото в този свят те нямат глас, те нямат избор.
"The Carpenters",
Bless the beasts and the children, 1971*

Въведение

През 1989г. Конвенцията на ООН за правата на детето призна правото на всяко дете да формира и изразява свободно собствени възгледи по всички въпроси, които го засягат. Конвенцията утвърди също, че е право на детето възрастните да вземат предвид мнението му при формулирането на решения по тези въпроси.¹ Това е основата, над която се надграждат правните, академични и приложни измерения на идеята за "детско включване"

---

¹ Конвенция на ООН за правата на детето (1989), член 12.1, достъпен онлайн на адрес: <http://sacr.government.bg/normativna-uredba/mejdunarodni-konvencii/konvencia-pravata-deteto>, последно посетен на 02.08.2014г.

и „детско участие”. Правени са различни опити за дефиниране на детското участие, например Харт (1993) го разбира като “процесът на споделяне на решенията, които засягат живота на индивида и живота на общността, в която живее.”²

През 2009г. в своя Общ коментар №12 “Правото на детето да бъде изслушано”, Комитетът по правата на детето към ООН определи детското участие като “...продължаващи процеси, които включват споделяне на информация и диалог между деца и възрастни, основани на взаимно уважение, и в които децата могат да научат как техните възгледи и тези на възрастните, се вземат предвид и оформят резултата от тези процеси.”³

През последните няколко години в България нарастват опитите за промотиране и насърчаване на детското участие. В тази област работят както държавни институции като Държавната агенция за закрила на детето (ДАЗД),⁴ така и неправителствени организации.⁵

Настоящата статия застъпва позицията, че в съвременното общество децата имат право да са страна във вземането на решения за градската среда, и дискутира практическите възможности да използват това свое право.

В тази перспектива детското участие не се ограничава до теоретично концептуализиране или съвкупност от етични принципи. То също така се разглежда като набор от инструменти и техники за практическа теренна работа с деца, които могат да се вградят в локални и регионални политики за развиване на участието. В тази перспектива е представено пилотното изследване “Детските площадки на Хасково: в преход от комунизъм към модерни времена”, проведено през 2012г. в гр.Хасково, и изучаващо начина, по който децата и родителите в града възприемат и оценяват два вида детски площадки - старите, наследени от епохата на комунизма, и новите, монтирани в съответствие с наредбата за безопасността и устройството на площадките за игра, като използва за първи път в България т.нар. „Мозаечен подход“ за детско участие.⁶

Част 1. ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА НА ДЕТСКОТО УЧАСТИЕ

Съвременната гледна точка за “дизайна на участието” (participatory design) утвърждава, че това е интердисциплинарна област, която изследва и прилага включването на хората в планирането и дизайна на физическата и социалната им среда. Особен елемент в дизайна на участието е *детското участие*, при което детето е възприемано като детето - активен агент в създаването на своето околна среда.⁷

1.1. Теоретични модели за детското участие

² Hart, R. (1992). Children's participation: from tokenism to citizenship, in UNICEF *Innocenti Essays*, No. 4 стр. 5, достъпен онлайн на адрес: http://www.unicef-irc.org/publications/pdf/childrens_participation.pdf, последно посетен на 02.08.2014г.

³ UN Committee on the Rights of the Child (CRC), General Comment No. 12 (2009): The right of the child to be heard, 20 July 2009, CRC/C/GC/12, достъпен онлайн на адрес: <http://www.refworld.org/docid/4ae562c52.html>, последно посетен на 02.08.2014г.

⁴ Държавна агенция за закрила на детето, „Харта за детско участие“, достъпен онлайн на адрес: <http://sacr.government.bg/detsko-uchastie/harta-za-detsko-uchastie>, последно посетен на 02.08.2014г.

⁵ Център за включващо образование, „Въведение в детското участие“, достъпен онлайн на адрес: http://www.cie-bg.eu/userfiles/file/Child_Participation_Introduction.doc, последно посетен на 02.08.2014г.

⁶ Firingi, T. and G.Stankov (2012). Страница *About*, блог Haskovo playgrounds, достъпен онлайн на адрес: <http://haskovoplaygrounds.blogspot.com/p/about.html>, последно посетен на 02.08.2014г.

⁷ Waller, T. (2014). Modern Childhood: Contemporary Theories and Children's Lives, in *An Introduction to Early Childhood*, стр.5., SAGE Publications, достъпен онлайн на адрес: http://www.sagepub.com/upm-data/25235_01_Waller_CH_01.pdf, последно посетен на 02.08.2014г.

- Роджър Харт и “Стълба на участието”

През 1992г. УНИЦЕФ публикува програмната статия на психолога Роджър Харт “Детското участие: от символично участие към гражданство”, получила статута на стратегическо начертание за дизайна на участието.⁸ Като заявява, че участието е в основата на демокрацията и гражданството, и че децата трябва да бъдат включвани в смислени проекти с възрастните, Харт развива “Стълба на участието”⁹, осемстепенен модел на детското участие във вземането на решения, определен от някои изследователи като “уникално влиятелен”.¹⁰

Първите три стъпала от стълбата според Харт илюстрират невключващия подход на възрастните спрямо децата. Следващите пет стъпала са градиращи степени на пълноценно детско включване и участие. 8-те стъпала на Стълбата на участието във възходящ ред са:

Стъпала	Характеристики
8. Инициирани от децата, споделяни решения с възрастните	Най-високото стъпало в стълбата на участието. На това ниво децата са способни не само да инициират свои проекти и дейности, но и да въвличат възрастните и да споделят с тях процеса на вземане на решения. Според Харт това най-високо равнище на детското участие може да се получи при деца в горна тийнейджърска възраст. Примери за детски инициативи, превърнати в цялостни проекти в партньорство с възрастните, са дейности за подобряване на дизайна на класните стаи, справяне с конфликти, предоставяне на услуги и информация за тийнейджърската бременност и полово предаваните заболявания. Тези проекти имат висока публична добавена стойност, но са твърде малко. Харт обяснява това не с липсата на инициатива и желание от страна на младежите, а по-скоро с липсата на загрижени възрастни, чувствителни към особените интереси на младите, и настоява, че обществото се нуждае от хора, способни да реагират на енергията и съпричастността на тийнейджърите.
7. Инициирани и насочени от децата	При достатъчно подкрепящи условия, децата под формата на игра могат да си сътрудничат при планирането на различни проекти. Положителната страна на този етап е, че децата са овластени да реализират сами свои проекти. “Слабостта” на това ниво е, че

⁸ Hart, R. (1992). „Children's participation: from tokenism to citizenship“, in *UNICEF Innocenti Essays*, No. 4, стр.5, достъпен онлайн на адрес: http://www.unicef-irc.org/publications/pdf/childrens_participation.pdf, последно посетен на 02.08.2014г.

⁹ Възщност стълбата на Харт в голяма степен повтаря 8-степенната стълба на гражданско участие, разработена от Шери Арнщайн през 1969г. Вж. Arnstein, S., (1969) 'A Ladder Of Citizen Participation', *Journal of the American Planning Association*, 35: 4, 216 — 224, достъпно онлайн на адрес: <https://www.planning.org/pas/memo/2007/mar/pdf/JAPA35No4.pdf>, последно посетен на 02.08.2014г. Моделът на Арнщайн е толкова влиятелен, че шотландското правителство го представя и на официалната си страница в програмата за по-добро ангажиране на общностите (вж. електронен източник: <http://www.scotland.gov.uk/Resource/Doc/49303/0122794.pdf>, последно посетен на 02.08.2014г.).

¹⁰ Shier, H. (2001). “Pathways to participation: Openings, Opportunities and Obligations”, in *Children and Society*, 15, p. 108, достъпен онлайн на адрес: http://www.ipkl.gu.se/digitalAssets/1429/1429848_shier2001.pdf, последно посетен на 02.08.2014г.

	<p>детските идеи трудно могат да се развият в проекти в общността. Основната причина според Харт е, че възрастните не са достатъчно умели в това да реагират на инициативността на децата. Дори в случаите, когато възрастните оставят децата сами да създават дизайн или рисуват стенописи на стената или на собствената си стая за отдих, за тях е трудно да не играят ръководната роля.</p>
<p><i>6. Инициирани от възрастните, споделяни решения с децата</i></p>	<p>Възрастните инициират проектите, но вземането на решения се споделя с децата. Например много проекти в общността (изграждане на открити публични пространства, социални центрове и други) не са предназначени само за една специфична възрастова група, а за споделено ползване от всички. Целта е да се включат повече лица, като се дава особено значение на невръстните, по-възрастните и хората с особени потребности или с увреждания.</p>
<p><i>5. Консултирани и информирани</i></p>	<p>На това стъпало възрастните разработват проекта, като се консултират с децата. Например някои телевизионни продуценти развиват проектите си за детски предавания, опирайки се на мненията на децата. Пилотната версия се представя на панел от деца, които могат да критикуват продукцията. След това дизайнът се променя съобразно обратната връзка от децата и подобрената версия им се предоставя за мнение.</p>
<p><i>4. Възложени, но информирани</i></p>	<p>Това е първото стъпало, което предвижда реален процес на участие. При него децата изпълняват специфични роли, като Харт формулира четири критерия, за да може детското включване да се обозначи като <i>участие</i>:</p> <ul style="list-style-type: none"> i. Децата разбират намеренията на проекта. ii. Те знаят кой е взел решенията, свързани с тяхното участие, и защо. iii. Те имат смислена (а не "декоративна") роля. iv. Те доброволно участват в проекта, след като той им е бил разяснен.
<p><i>3. Символично участие</i></p>	<p>На децата привидно е дадено право на глас, но в действителност имат малък или никакъв избор по темата или стила на обсъждането ѝ, и имат малка или никаква възможност да формулират своите собствени мнения. В западния свят, твърди Харт, такива противоречия са често срещани, защото прогресивните идеи за отглеждането на деца са признати, но не винаги са добре разбрани. Има повече примери за символично участие, отколкото за истински форми на участие на деца в проекти. Дори когато дадени проекти и политики се провеждат в името на интереса на децата, участието им остава символично. Пример за това е начинът, по който децата са използвани понякога на конферентни панели: симпатични деца, подбрани от възрастните, седят в панела с малка или почти никаква подготовка по темата, без да са консултирали мнението на връстниците си,</p>

	които се предполага, че представляват.
2. Декориране	Детското участие се заключава в демонстративно участие. Например децата се подканват да облекат тениски на някаква кампания или кауза и да пеят и танцуват в нейна подкрепа, без обаче да знаят достатъчно за същността на каузата, или да имат думата в организирането на събитието. По този начин децата участват заради външна мотивация: за да получат освежителни напитки, храна или подаръци, за да видят нечие представление или да посетят интересно място, или дори за да получат одобрението на значимите им възрастни, а не защото разбират или приемат някаква кауза.
1. Манипулиране	Най-ниското стъпало в йерархията на участието. Възрастните налагат на децата своите вярвания, като смятат, че целта оправдава средствата. Така децата са въвличани в политически дейности или убеждавани да носят идеологически символи. В други случаи възрастните питат децата за тяхното мнение, като събират данни за своите нужди, без да им дават обратна връзка какво казват резултатите и как са използвани идеите им. Така например се изследват детските представи за “идеална детска площадка,” твърди Харт.

- *Хари Шиър и “Пътища към участие”*

Хари Шиър (2001) развива алтернативния модел „Пътища към участие“.¹¹ Шиър не претендира, че моделът му идва да замести стълбата на Харт, и го нарича само “допълнителен инструмент” за изследване на различни аспекти на процеса на участие, но въпреки това подходът му се различава от Стълбата на участието в два аспекта. Първо, свежда нивата на детско участие до пет, като напълно игнорира трите най-ниски стъпала на Харт, при които участие на децата в процеса на вземане на решения практически не съществува. Второ, въвежда три степени на ангажираност на институциите на всяко ниво, преминаващи в градация от добрите практики на отделни личности към конкретни институционални политики.¹²

Петте нива на участие са:

1. Децата са изслушани.
2. Децата са подкрепени в изразяването на мненията им.
3. Мненията на децата са взети предвид.
4. Децата са включени в процеса на вземане на решения.
5. Децата споделят власт и отговорност във вземането на решения.

Трите степени на ангажираност са:

1. Намерение (*opening*) - появява се, когато служителят (или друга активна личност от дадена организация) заявява намерението си да действа, личния си ангажимент да работи

¹¹ Shier, H. (2001). “Pathways to participation: Openings, Opportunities and Obligations”, in *Children and Society*, 15, pp. 107 – 117, достъпно онлайн на адрес: http://www.ipkl.gu.se/digitalAssets/1429/1429848_shier2001.pdf, последно посетен на 02.08.2014г.

¹² Пак там, стр.110.

по определен начин. На този етап възможността нещо да се случи може все още да не е налице.

2. Възможност (*opportunity*) - появява се, когато са удовлетворени нуждите, които биха дали възможност на служителите или организацията да работят на това ниво. Нуждите могат да включват ресурси (напр. време за персонала), умения и знания (например чрез обучение), развиване на нови процедури и подходи към поставените задачи.

3. Задължение (*obligation*) - постига се, когато нивото се превърне в договорена политика на организацията или настройка, на която персоналят ще работи на това ниво. Така работата по определен начин, даващ възможност за определено ниво на детско участие, става *вградена* в системата.

Моделът предлага прости въпроси на всеки етап от всяко ниво на участие:¹³

Ниво на участие / Степен на ангажираност	Намерение	Възможност	Задължение
5. Децата споделят власт и отговорност във вземането на решения.	Готови ли сте да споделите част от властта на възрастните с децата?	Има ли процедура, която позволява деца и възрастни да споделят власт и отговорност за решенията?	Изискване на политика ли е деца и възрастни да споделят власт и отговорност за решенията?
4. Децата са включени в процеса на вземане на решения.	Готови ли сте децата да се присъединят в процеса на вземане на решения?	Има ли процедура, която позволява децата да се включат във вземането на решения?	Изискване на политика ли е децата да бъдат включени в процеса на вземане на решения?
3. Мненията на децата са взети предвид.	Готови ли сте да вземете мненията на децата предвид?	Вашият процес на вземане на решения позволява ли Ви да вземете предвид мненията на децата?	Изискване на политика ли е да се дава тежест на детските мнения при вземането на решения?
2. Децата са подкрепени в изразяването на мненията им.	Готови ли сте да подкрепите децата в изразяването на техните мнения?	Имате ли спектър от идеи и дейности, с които да помогнете на децата да изразят мненията си?	Изискване на политика ли е децата да бъдат подкрепяни в изразяването на техните мнения?
1. Децата са изслушани.	Готови ли сте да слушате децата?	Работите ли по начин, който Ви позволява да слушате децата?	Изискване на политика ли е децата да бъдат изслушвани?

¹³ Пак там, стр.111.

- *Детският протагонизъм*

Тенденция от последните години е детското овластяване и участие да се разглеждат в светлината на понятието *протагонизъм*. Според Бърд детският протагонизъм е „процес, в който децата и юношите поемат главната роля в собственото си развитие и това на техните общности, за да постигнат реализирането на правата си.“¹⁴ А под *детски протагонизъм* Лийбел (2007) разбира правото на децата да бъдат катализатори и агенти във вземането на решения за собственото им развитие, както и засилването на детските възможности за участие не само в “детските работи,” но и във всички въпроси на обществото, с други думи - обществото да разпознае децата като граждани.¹⁵

Лийбел изследва две перспективи за детския протагонизъм: на децата и на учителите им. Според децата, протагонизмът се свързва по-скоро с условия и дейности като “Винаги да поемаме инициативата в нашата работа”, “Да предлагаме и изпълняваме свои цели”, “Да изразяваме мненията си.” Според учителите детският протагонизъм е “процес на учене, в който децата придобиват специални нагласи и способности. Този процес на учене се основава главно на опит и отражения на собствените им действия и трябва да бъде подкрепен от възрастните.” От тук следва, според Лийбел, че разбирането за детския протагонизъм има две измерения: едно, отнасящо се до способностите на децата да имат активна роля в света около тях; и друго, отнасящо се към позицията на децата в социалната структура, която, в крайна сметка, е факторът, който поставя граници на достъпа им до активна роля в обществото.¹⁶ Лийбел посочва седем характеристики на детския протагонизъм:

- ❖ участие - възможността децата да изразяват мнението си и да влияят на вземането на решения;
- ❖ представителност - възможността деца да избират сеи представители, които да говорят и действат от тяхно име, да има пропорционално участие всички групи деца, независимо от пол и възраст;
- ❖ проекция - децата колективно определят позицията си в обществото, знаят какво искат и как да го получат, и имат капацитета да го реализират;
- ❖ солидарност - това е културата на взаимно уважение между момчета и момичета, големи и по-малки, между деца с различен социален и културен произход.
- ❖ идентичност - децата възприемат себе си както като личности със свои собствени интереси и права, така и като специфична група с общи интереси;
- ❖ автономия - децата нямат ограничения да споделят становищата си, да създават и управляват собствени структури, да са независими от партии, институции и идеологии;
- ❖ непрекъснатост - децата действат по начин, който надхвърля рамките на собствената им възраст - те създават и развиват практики, структури и правила, които да се продължат от следващото поколение.

---

¹⁴ Bird, S., "Child protagonism : training children to be catalysts for social change" (1999). *Capstone Collection*. Paper 585. Абстракт достъпен онлайн на адрес: <http://digitalcollections.sit.edu/capstones/585>, последно посетен на 02.08.2014г.

¹⁵ Liebel, Manfred (2007). "Paternalism, Participation and Children's Protagonism.", in *Children, Youth and Environments* 17(2): 56-73. Достъпен онлайн на адрес: http://www.colorado.edu/journals/cye/17_2/17_2_04_Paternalism.pdf, последно посетен на 02.08.2014г.

¹⁶ Пак там, стр.64.

1.2 Практически проекти с детско участие

Има редица примери за проекти, свързани с детското участие. В случая ще представя по два проекта от Турция и Швеция. Поради факта, че Турция не само географски, но и културно е близка с България¹⁷, а Швеция е сред страните с богат опит в промотиране на детското участие, би било интересно да се проследи развитието на тенденциите в тези две страни.

Хасърджъ и Уилсън (2009) представят случай на ангажиране на деца в процеса на създаване на детски музей в турския град Измир, в който децата генерират идеи за темите, дейностите и съдържанието на музея.¹⁸ Методологията на изследването включва провеждането на пет тематични работилници с деца от втори до осми клас. Обсъждани са теми като дизайна на музея (включително идентичността, изразена в логото му, както и наличието на зеленина, цветове, обособени зони за спорт, обучения, музика, изобразително изкуство и скулптура), дейностите, които да се извършат в него (като гледане на филми, придобиване на знания, социални събирания, спортуване, работа и изкуство, пускане на хвърчила) и начина, по който да функционира (интерактивност, достъпност на експонатите, образователна стойност). Възрастните, инициирали и ръководили работилниците, обобщават всички данни и ги предоставят на децата и младежите за обсъждане. Например с такава процедура пряко от децата е избрано логото на музея. Изводът на Хасърджъ и Уилсън е, че детското участие е помогнало за създаването на музей, съобразен с желанията на децата, а работилниците са имали едновременно забавен и образователен опит и за учениците, и за възрастните.

Тулин Сенер (2006) разглежда резултатите от един от най-големите проекти за детско участие в Анкара, Турция, по програмите “Срещи” и “1000 архитекти в 1000 училища” на Камарата на архитектите в Анкара.¹⁹ Целта на проектите е да увеличи знанията и чувствителността на децата относно проблемите на градовете и да стимулира развитието на умения за търсене на решения. Методологията съчетава беседа на деца и архитекти с практическа работа на децата по действителни проблеми, които те срещат във всекидневната си градска среда. Сред разглежданите и решавани проблеми са липсата на детските площадки и паркове за отдих (или лошото състояние на някои от съществуващите), организацията на трафика с оглед на справянето със задръстванията и личната безопасност на децата. Резултатите от работилниците сочат двустранна полза: децата развиват перспективата си за начина, по който съществуват градовете и средствата на архитектурата да подобрява функционирането им; архитектите виждат работата си от друг ъгъл и с изненада откриват големия творчески потенциал на децата.

---

¹⁷ Редица кроскултурни изследвания дават данни, че по отношение на измерението „властова дистанция“ (power distance) България и Турция са в „една категория.“ Например в Индекса за властова дистанция от 76 изследвани държави, ранжирани в низходящ ред от най-висока към най-ниска дистанция, България споделя 22-о – 25-о място с Мароко, френскоезичната част на Швейцария и Виетнам, а Турция е на 32-о - 33-о място заедно със Салвадор. За сравнение, Швеция и Норвегия са на 69-о - 70-о място. Това се интерпретира като пример, че в България и Турция хората с повече власт по-рядко допускат участие в решенията от лица с по-нисък статус (примерно децата), докато в Швеция нискостатусните лица и групи имат възможност да изразяват мнение и очакват то да бъде взето предвид. Вж. Hofstede, G., G. Hofstede and M. Minkov (2010). *Cultures and Organizations: Software of the Mind*, McGrawHill, pp. 57-59.

¹⁸ Hasirci, Deniz and S.G.Wilson. 2009. *Involving Children in Participatory Design: The Case of a Children's Museum in Izmir*. In: International Congress Architecture And Children / ARCHILD Conference Proceedings, 346-360, ISBN: 978-9944-89-900-0

¹⁹ Sener, Tulin (2006). “The Children and Architecture Project in Turkey.” *Children, Youth and Environments* 16(2): 191-206, достъпен онлайн на адрес: http://www.colorado.edu/journals/cye/16_2/16_2_13_ChildrenHugTheCity.pdf, последно посетен на 02.08.2014г.

Берглунд (2008) проучва значението на детското участие в проект за изследване на възможностите за подобряване на градското планиране в няколко квартала на Стокхолм.²⁰ Целта на проекта да се потърси инструмент за изследване на детската перспектива в пространствения дизайн, която да може да се използва при провеждането на промени в градската среда. Методологията включва картографиране чрез използването на географски информационни системи (от Geographic Information System, нататък в текста - ГИС). Изследваната група е съставена от деца между 10 и 12 години, създаващи компютризирани карти, на които означават своите предпочитани маршрути и специални места, както и дейностите, свързани с тези места, като добавят и коментари за това какво ги впечатлява в тези места. Изводът на Берглунд е, че ГИС могат да създадат цялостна картина на пространствения контекст, в който живеят децата, и по този начин могат да послужат като средство за ефективно пространствено планиране.

Янсон (2008 г.) изследва ролята на околния пейзаж при формирането на детската перспектива за две детски площадки в две шведски общности. Едната площадка е разположена в непосредствена близост до гора, а другата няма достъп до естествена природна среда.²¹ Въпросите, разгледани от Янсон, са дали и как местните фактори като околния пейзаж и достъпът до други места за игра влияят на детските възгледи и начин на използване на детските площадки. Данните му сочат, че децата са способни да оценяват различни аспекти на детската площадка (като люлки, пързалки и др.), и че имат ясно изразено предпочитание за присъствието на гора наоколо. Свободният достъп до гората им осигурява допълнително пространство за игра и прави детската площадка по-интересна, а дизайнът ѝ е възприет като по-малко проблематичен. Заключениеето на Янсен е, че детската площадка наистина е място *за* децата, но не е непременно място *на* децата. Те имат симпатии към едно място заради комплекс от характеристики на пространството, включително качествата на обкръжението, които трябва да се вземат предвид при планирането на площадките.

Част 2 - МОЗАЕЧНИЯТ ПОДХОД В ХАСКОВО

2.1. Същност на Мозаечния подход

“Мозаечният подход” е изследователски метод, разработен през 2001г. Създателите му, британските учени Алисън Кларк и Питър Мос, стартират от идеята, че децата са компетентни агенти на своя живот и са способни да формулират ясни преценки за качеството и съдържанието на дейностите, в които участват, и на физическата обстановка, в която пребивават. Методологията на подхода комбинира качествени и количествени методи за провеждане на изследване, като най-характерното е, че включва децата в различни дейности за набиране на информация за живота им през техните очи. Основната му цел е да “чуе” гласа на децата при оценяването на различни услуги за деца и семейства, и на физическата среда, в която децата прекарват времето си.²²

²⁰ Berglund, Ulla (2008). “Using Children’s GIS Maps to Influence Town Planning.” *Children, Youth and Environments* 18(2): 110-132, достъпен онлайн на адрес:

http://www.colorado.edu/journals/cye/18_2/18_2_05_ChildrensMaps.pdf, последно посетен на 02.08.2014г.

²¹ Jansson, Märith (2008). “Children’s Perspectives on Public Playgrounds in Two Swedish Communities.” in: *Children, Youth and Environments* 18(2): 88-109, достъпен онлайн на адрес:

http://www.colorado.edu/journals/cye/18_2/18_2_04_SwedishPlaygrounds.pdf, последно посетен на 02.08.2014г.

²² Clark, A. (2005). „Ways of seeing: using the Mosaic approach to listen to young children’s perspectives“, in: *Beyond Listening. Children’s perspectives on early childhood services*. Bristol: Policy Press, pp 29-49, частично достъпен онлайн на адрес: http://www.sagepub.com/upm-data/43997_9781446207529.pdf, последно посетен на 02.08.2014г.

Името “мозаечен” метафорично отразява идеята да се съберат отделните перспективи и дейности, за да се създаде цялостен образ на детския свят. Подходът предлага рамка за изследване, съставена от шест елемента, Той е:

- ❖ Мултиметоден: признава различните “гласове” или езици на децата.
- ❖ Чрез участие: третира на децата като експерти или агенти на своя живот.
- ❖ Рефлексивен: включва децата, практиците и родителите в отразяването на значенията, и адресира въпроси за интерпретация.
- ❖ Адаптивен: може да бъде приложен в различни детски институции и контексти.
- ❖ Фокусиран към преживения детски опит: изследване на живота, а не толкова на знанията или получените грижи.
- ❖ Вграден в практиката: рамка за слушане, която има потенциала едновременно да бъде използвана като инструмент за оценяване и да бъде вградена в практиката, свързана с ранното детство.

Мозаечният подход успешно се справя с една от големите пречки пред психометричните изследвания за деца: това, че децата в предучилищна и ранна училищна възраст все още не могат да изразяват вербално с прецизност своите впечатления и преживявания, което прави техниките за изследване като въпросници или структурирани интервюта ниско ефективни.²³ Включването на проективни арт-техники и наблюдение на двигателното поведение решава този проблем.

Първоначално Кларк и Мос предлагат две степени на Мозаечния подход:

Ниво	Дейности
Етап 1	Събиране на информация за света на децата чрез различни методи: <ul style="list-style-type: none"> - снимане с фотоапарат и създаване на фотоалбум, - рисунки, - скици на детските пространства, - правене на карти, - създаване на турове, - наблюдение на поведението, - игри като „Магическото килимче“ - интервюиране на деца, родители и учители
Етап 2	- преглеждане и съвместно сглобяване на информацията, за да се получи цялостна картина, която да служи като основа за диалог и интерпретация между практики, родители и деца.

През 2003 година те добавят и трети етап на работата: решения какво да се запази и доразвие, и в какво се налага промяна.²⁴

2.2. Анализ на актуалната ситуация в България и Хасково

Един нормативен документ, публикуван в началото на 2009г., стана повод за преразглеждане на въпроса за детската среда. Това е Наредба №1 от 12.01.2009г. за условията и реда за устройството и безопасността на площадките за игра, изготвена от

²³ Фърънджъ, Т. и Г. Станков (2013), "Включване на децата и родителите в дизайна на детските площадки: Подходът на социалните науки (Кажете ми какво харесваш?)", в: Abitare България, 1 (18), Август 2013, стр.130, работна версия достъпна онлайн на адрес: <http://goo.gl/uGynOp>, последно посетен на 02.08.2014г.

²⁴ Clark, A. (2005). „Ways of seeing: using the Mosaic approach to listen to young children’s perspectives“, in: *Beyond Listening. Children’s perspectives on early childhood services*. Bristol: Policy Press, pp 29-49, частично достъпен онлайн на адрес: http://www.sagepub.com/upm-data/43997_9781446207529.pdf, последно посетен на 02.08.2014г.

Министерство на регионалното развитие и благоустройството (МРРБ), Министерството на вътрешните работи (МВР) и Държавната агенция за закрила на детето (ДАЗД).²⁵

Наредбата въведе правила за създаване и поддържане на детските пространства за игра, така, че да осигуряват безопасност и достъпност при игра за всички потребители. Правилата засягат разнообразни аспекти, от административните, като процедурата за издаване на разрешение за изграждане на мястото за игра и контрола по състоянието на площадките, до дизайнерските, като се започне от допустимите за използване материали, до ъгъла на наклона на пързалката, цвета на вратата на оградата и подходящите за засаждане на растения около площадките.

Наредбата задължава стопаните на детски площадки да ги приведат в съответствие с изискванията на наредбата до 31 декември 2013г.

Наредбата има положителна роля с това, че прави опит да постави детския интерес в центъра на процеса на планиране и създаване на детските пространства за игра. Предишни изследвания (Райчева и др.) сочат празнината, появила се след края на комунизма, когато поради правните несъответствия по отношение на правилата за реституиране на имоти, намиращи се в междублокови пространства, много градове губят значителна част от своите детски и спортни площадки, а на местата им се изграждат нови сгради с апартаменти, магазини и паркинги.²⁶ В резултат местата с игрова стойност за децата и младите хора намаляват, а останалите не се поддържат според някакви ясни критерии. В този смисъл, поставянето на ясни рамки е добър опит за структуриране на функцията и формата на детските пространства в България. Въпреки срока, посочен в наредбата, към средата на 2014г. в национален мащаб огромната част от съоръженията и дизайнът на детските площадки все още не са променени съобразно изискванията. В град Хасково обаче промяната се случва с бързи темпове и ние ставаме нейни свидетели в реално време.^{27 28}

Основната причина подмяната на съоръженията на детските площадки в гр.Хасково да се развива в необичайна за страната скорост, че практиката на публично-частни партньорства, при които общината отдава паркове на концесия или под наем, като задължение на концесионера/наемателя е да да обновява и поддържа в добро състояние зелените площи и площадките за игра.²⁹ Този модел позволява на общината да прехвърли отговорността за поддържане на зелените площи и пространствата за игра на частни предприемачи, които срещу преференциален наем получават правото да застроят определена част от парка и да развият търговска дейност чрез заведения.

В наше предишно изследване (Фърънджъ и Станков, 2013) посочихме, че моделът на промяна на детската среда, който се прилага сега, страда от един сериозен недостатък:

²⁵ Държавен вестник (2009), Наредба за условията и реда за устройството и безопасността на площадките за игра, бр.6. 09.02.2009г., стр.64, достъпен онлайн на адрес:

<http://dv.parliament.bg/DVWeb/showMaterialDV.jsp?idMat=14466>, последно посетен на 02.08.2014г.

²⁶ Raycheva L, Hristova K, Radomirova D and Ginev R (2004) "Bulgaria: Childhood in Transition", in: *Children's Welfare in Ageing Europe*, Volume II. Tartu University Press, Estonia, p. 523, достъпен онлайн на адрес:

<http://www.sv.ntnu.no/iss/an-magritt.jensen/card/Childrens%20Welfare/Volume%20II/Bulgaria.pdf>, последно посетен на 02.08.2014г.

²⁷ Stankov, G. (2012). "A new public playground in Haskovo city center", в блога Haskovo playgrounds, достъпен онлайн на адрес: <http://haskovoplaygrounds.blogspot.com/2012/03/new-playground-playground-in-haskovo.html>, последно посетен на 02.08.2014

²⁸ Stankov, G. (2012). "Modernism's invasion in Lebeda", блога Haskovo playgrounds, достъпен онлайн на адрес: <http://haskovoplaygrounds.blogspot.com/2012/09/the-modernisms-invasion-in-lebeda.html>, последно посетен на 03.08.2014г.

²⁹ Община Хасково (2012), Стратегия за управление на общинската собственост в община Хасково 2012 – 2015, достъпен онлайн на адрес: <http://goo.gl/XgDVzw>, последно посетен на 03.08.2014г.

липсва мнението на ползвателите – деца и родители.³⁰ Изразихме мнение, че липсата на широко участие във вземането на решения е основен проблем за градската среда, и че развиването на “култура на общуване, която поощрява изразяването на мнение” ще е “дългосрочна инвестиция в гражданското общество и демокрацията.”³¹

Представеното по-долу изследване на детското мнение е опит за изграждането на търсената култура на общуване, която зачита интересите на всички заинтересовани групи, и най-вече на децата.

2.3. Изследването “Детските площадки на Хасково: в преход от комунизма към модерните времена”

Стъпвайки на основните положения, постулирани от Кларк и Мос, през 2011г. и 2012г. независимият изследователски екип Haskovo Playgrounds Research Group (съставен от Тюркан Фърънджъ, Георги Станков и доброволците Галя Жекова и Селиме Селим)³² проведе изследване, сравняващо перспективите на децата и техните родители за детските площадки, проектирани по време на комунизма, и съвременните детски площадки.

- *Параметри на изследването*

- ❖ Продължителност: от ноември 2011г. до юни 2012г.
- ❖ Обхват: две детски градини (една с модерно оборудвана площадка и една оборудвана през социалистическия период) и осем публични площадки (също разпределени според типа оборудване) в гр.Хасково.
- ❖ Изследвани лица: 40 деца на възраст 5-6 години (65% момичета) и 40 родители или близки обгрижващи лица (предимно на възраст 35-50г., преобладаващо жени). Като допълнителен източник на информация бяха анкетирани жени - учители от двете детски градини (между 35 и 50 години, с над 10 години професионален опит).
- ❖ Методология на Мозаечния подход: съчетание на количествени (анкетиране на учители) и качествени методи³³ (рисуване и моделиране с пластелин на тема “Нашата детска площадка” и “Любимата ми играшка”, засаждане на цветя, интервюиране на деца, наблюдение на игровото поведение и отразяване на резултатите в таблица със стойности по всяко измерение, за да се стигне до средна стойност).
- ❖ Изследване на мнението на родителите: със стандартен психометричен въпросник, включващ 24 положителни твърдения с пет възможности за отговор - от “напълно съм съгласен” до “напълно съм несъгласен” (т.нар. Ликертова скала / Likert scale в психологията). Въпросите търсят информация за петте измерения, като всяко от тях се изследва с четири отделни въпроса. Четири допълнителни въпроса изследват

³⁰ Фърънджъ, Т. и Г. Станков (2013), "Включване на децата и родителите в дизайна на детските площадки: Подходът на социалните науки (кажи ми какво харесваш?)", в: Abitare България, 1 (18), Август 2013, стр.128, работна версия достъпна онлайн на адрес: <http://goo.gl/uGynOp>, последно посетен на 02.08.2014г.

³¹ Пак там, стр.132.

³² Firingi, T. (2012), “Teaming”, в блога *Haskovo playgrounds*, достъпен онлайн на адрес: <http://haskovoplaygrounds.blogspot.com/2012/03/teaming.html>, последно посетен на 03.08.2014г.

³³ Измерването на резултати в качествени изследвания има особености, защото акцентът е върху наблюдението и неговата интерпретация. В случая бяха наблюдавани реакциите на децата в различни ситуации, например важноста на природата се измерва чрез наблюдение както на игровото поведение и степента на използване на природни елементи в играта, така и на реакциите на децата при засаждането на цветя. Вж. например видеоматериала *The Aha moment*, достъпен онлайн на адрес <http://youtu.be/QgoXgQo7xS0>, последно посетен на 02.08.2014г.

влиянието на площадките върху цялостното развитие на децата (двигателно, когнитивно, социално).

Резултатът е многообхватен, технически богат инструментариум за работа с деца.

Дейност	Тема	Вид получени данни	Инструмент за набиране на данни	Открития
Рисуване и моделиране с глина	Моята детска площадка	Видео, фотографии, детски произведения, бележки от интервюта	Формуляр за водене на бележки	Приоритизация на функционалните размери площадка (вж. таблицата с резултати по-долу)
Моделиране с глина	Любимото оборудване на децата на детската площадка	Списък с вербални декларации, детски произведения	Формуляр за водене на бележки	Честотата на фаворизиране на всяко специфично съръжение
Интервюиране	Детската площадка на моите мечти	Видео записи	Наблюдение на особени тенденции	Цитати от децата, доказващи наличието на определена тенденция
Засаждане на цветя	Детските площадки на две детски градини	Видео записи и фотографии	Наблюдение на тенденции в поведението	Цитати от децата, доказващи наличието на определена тенденция
Изследване на мнението на учителите за детските предпочитания	Детското поведение и предпочитания на площадките за игра в две детски градини	Попълнение формуляри на въпросници	Въпросник за учителите	Перспективата на учителите за функционалните измерения на детските площадки и за начина, по който децата ги приоритизират
Наблюдение на детската игра	Поведението на децата на детските площадки	Бележки от наблюдения	Общо наблюдение, оценяване на тенденции	Коментари по общи тенденции в детското поведение

Таблица 1: Дейностите от Мозаечния подход при изследването в Хасково.

Към днешна дата, “Детските площадки на Хасково” е единственото изследване, провеждано в България съобразно принципите и методологията на Мозаечния подход. Наред с пионерското прилагане на мозаечния подход, друг принос на изследването беше формулирането на пет функционални измерения на площадките за игра, по които следва

да се оценява тяхната игрова, социална и развиваща стойност: *радост* (измерва се в наличието на условия за забавление, но също и в степента на привързаност и предпочитание към конкретно място)³⁴, *дизайн* (изпълняващ едновременно естетическа и функционална роля), *природа* (използване на естествени материали и създаване на среда, максимално близка до естествената природа), *безопасност* (редуциране на риска от наранявания) и *социализация* (възможност децата да се свързват с връстниците си, да взаимодействат с тях и да упражняват социалните си умения и ролеви репертоари).³⁵ Това позволява на детските площадки да се погледне многопластово, от различни ъгли, като се съчетаят потребностите, желанията, предпочитанията и отговорностите на различните страни в процеса на създаване на детската среда: децата, родителите, ландшафтните архитекти, дизайнерите, местните власти, създателите на политики и т.н.

- *Хипотези и резултати*

За оценка на петте измерения и степента на съответствие на двата вида площадки на предпочитанията на децата и родителите, беше разработен модел, съчетаващ количествени и качествени параметри за анализ на данни, и бяха изследвани пет хипотези за предпочитанията на деца и родители по отношение на функционалните измерения на детските площадки и за приоритетите на двете изследвани групи при възприемането и оценяването на детската среда:

1. Ще има значителна разлика между родителите и децата при ранжирането на функционалните измерения на площадките според техните приоритети, а именно:
  - Родителите ще дадат приоритет на безопасността като най-важно измерение на детските площадки.
  - Децата приоритизират радостта като основно измерение на детските площадки.
2. Видът на съоръженията на детските площадки (комунистически или модерен) няма да повлияе детската перспектива по отношение на приоритизацията на функционалните измерения.
3. Видът на съоръженията на детските площадки (комунистически или модерен) засяга единствено приоритизацията на родителите по отношение на измеренията на площадките за игра.
4. Съвременните площадки отговарят на родителските очаквания и потребности повече от тези, проектирани в епохата на комунизма.
5. Съвременните площадки отговарят на детските очаквания и потребности повече от тези, проектирани в епохата на комунизма.

Резултатите от изследването потвърждават хипотези 1, 4 и 5 и опровергават хипотези 2 и 3.

По хипотеза 1, данните потвърждават предположението, че за детската перспектива основното предпочитание към местата за игра е свързано с изпитването на радост от присъствието на тези места, докато за родителите водещ критерий е безопасността.³⁶

---

³⁴ Социалните науки изследват т.нар. „place preference“ - емоционалното значение на точно определено място. Напр. вж. Koprelа K. (2002), „Children’s Environment“ in: Robert B. Bechtel and Arza Churchman (eds) *Handbook of Environmental Psychology*, John Wiley & Sons, New York, pp. 363-373.

³⁵ Firingi, T. (2012). “What are the Functional Playground Dimensions?”, в блога Haskovo playgrounds, достъпен онлайн на адрес: <http://haskovoplaygrounds.blogspot.com/2012/10/what-are-functional-playground.html>, последно посетен на 02.08.2014г.

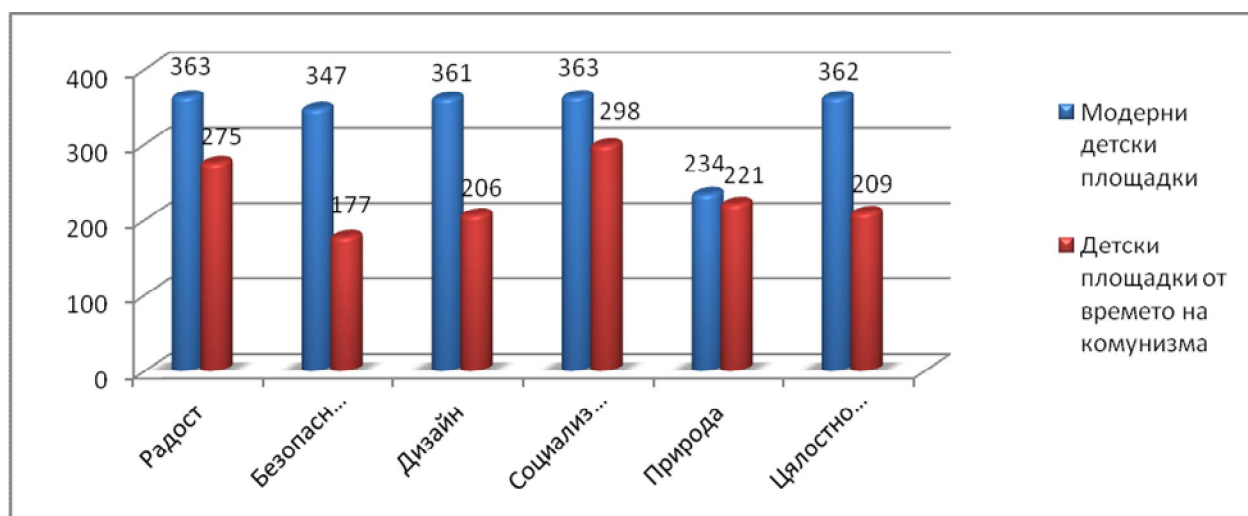
³⁶ Firingi, T. (2012). “Two Different Perspectives on Playgrounds: A Parenthood versus Childhood!”, в блога Haskovo playgrounds, достъпен онлайн на адрес: <http://haskovoplaygrounds.blogspot.com/2012/09/two-different-perspectives-on.html>, последно посетен на 02.08.2014г.

Сравнение между:	Група 1: Приоритизация 5-те измерения на площадките с модерно оборудване:	Група 2: Приоритизация на 5-те измерения на площадките от времето на комунизма:
Перспективата на децата:* * получена чрез Мозаечен подход	1. Радост 2. Социализация 3. Дизайн 4. Природа 5. Безопасност	1. Радост 2. Дизайн 3. Социализация 4. Безопасност 5. Природа
Перспективата на родителите:* *получена чрез количествени данни	1. Безопасност 2. Радост 3. Природа 4. Социализация 5. Дизайн	1. Безопасност 2. Радост 3. Дизайн 4. Природа 5. Социализация

Таблица 2: Приоритизация на петте функционални измерения на детските площадки.

Установено беше, че и за двете изследвани групи съвременните площадки отговарят на очакванията и потребностите им повече от тези, проектирани в епохата на комунизма. За разлика от първоначалното допускане на хипотеза 2, че децата ще са безразлични към условията на средата, в която играят и че наличието на собствено пространство е достатъчно, за да инициират игрова дейност, изследването откри, че видът на детската площадка влияе на приоритизацията на петте измерения не само при родителите, но и при децата.

Оказа се вярно също така, че родителите оценяват, че новите площадки в по-голяма степен отговарят на потребностите на децата им. Данните сочат, родителите дават сериозен приоритет на съоръженията и ландшафта на новите детски площадки пред тези на старите площадки. Привлекателността на новите детски площадки се дължи на дизайна на съоръженията и на разнообразието на съоръженията, както и на по-голямата безопасност. Общите оценки, които родителите дават по шестте категории, изследвани с Въпросника за родители:

Фигура 1: Класиране на функционалността на двата вида детски площадки, според перспективата на родителите (максимално възможен резултат по всяко измерение - 400 точки)

Фигура 2: Обща оценка на двата вида детски площадки, според перспективата на родителите (максимален възможен резултат – 2400 точки)

Допълнителна задача, осъществена по време на изследването, беше да събере данни за предпочитаните елементи на детските площадки. Целта на тази част на експеримента беше да помогне на децата да вземат решения за своята детска площадка в случай, че не могат да имат всичко, което желаят – например, ако инвеститорът разполага с ограничен бюджет. Ето динамиката на детските предпочитания в Хасково:

Фигура 3: 45 деца от Хасково са посочили любимите си „неща“ на детската площадка. Някои деца са дали повече от един отговор. Цифрите сочат колко деца са посочили определено "нещо."

- *Работилница “Детската площадка на моите мечти”*

В предишно изследване подчертахме важноста да се намери начин, по който професионалистите, създаващи детската среда, биха могли да включат децата в т.нар. “дизайн на участието” (participatory design) като равноправни партньори. Такава възможност виждаме в работилницата “Детската площадка на моите мечти” (My dream playground).³⁷ “Детската площадка на моите мечти” е подход за интервюиране и за установяване на творческо сътрудничество деца - възрастни като равноправни участници в процеса на проектиране на средата. Разработен е от Георги Станков и Тюркан Фърънджъ като техника от Мозаечния подход в Хасково.

На база на опита от изследването, подходът беше развит в творческа работилница за обучение на студенти и млади професионалисти в областта на архитектурата и дизайна в умения за работа с деца. Работилницата беше имплементирана на два международни форума: Измирската архитектурна седмица³⁸ и Софийската архитектурна седмица през 2012г.³⁹ Двете работилници обхванаха общо 58 деца и 21 студенти или млади професионалисти в архитектурата и дизайна от България, Турция и Македония. Младите професионалисти преминаха предварително обучение, което съчетаваше теоретични знания (например запознаване с петте функционални измерения на площадките и изследванията, на чиято база са формулирани) и практически умения (комуникативни умения, умения за екипна работа с деца и умения за опростено представяне на сложните концепти от архитектурата). По време на съвместното проектиране в малки групи със своите съотборници - деца, те прилагаха новите знания и умения и постигнаха добри резултати. Обратната връзка от професионалистите беше позитивна. Според тях петте измерения на площадката са им помогнали да създадат по-цялостна визия за проектите си, докато техниките за комуникация са повишили увереността им по време на партнирането им с деца. Обратната връзка от децата, участвали в работилницата, и техните родители, също беше много положителна.⁴⁰

При липсата на устойчиви практики и политики, насърчаващи детското участие в България и Турция, работилницата е опит да насочи вниманието на професионалистите към значението на детската перспектива в дизайна на детските пространства за игра и да им предложи ефикасен практически инструмент в духа на актуалната тенденция за създаване на благоприятстваща участието култура в България.

3. Възможности за развиване на политики за детско участие в Хасково

От изложеното досега, можем да направим извод, че в гр.Хасково са налице две особености, които другите български градове не притежават:

---

³⁷ Firinci, T. and G. Stankov (2013) "My Dream Playground Workshop: Involving Children in Participatory Design", in: ARCHHIST'13 Conference - Politics in the History of Architecture as Cause & Consequence. Istanbul-Turkey, 24-27 April, 2013, pp.106-115. достъпен онлайн на адрес: https://www.academia.edu/3440722/My_Dream_Playground_Workshop_Involving_Children_in_Participatory_Design, последно посетено на 02.08.2014г.

³⁸ Firingi, T. (2012). „The Workshop *My Dream Playground*“, в блога *Haskovo playgrounds*, достъпен онлайн на адрес <http://haskovoplaygrounds.blogspot.com/2012/10/the-workshop-my-dream-playground.html>, последно посетено на 03.08.2014г.

³⁹ Firingi, T. (2012). „Sofia round of the Workshop *My dream playground* was implemented“, в блога *Haskovo playgrounds*, достъпен онлайн на адрес: <http://haskovoplaygrounds.blogspot.com/2012/12/sofia-round-of-workshop-my-dream>, посетено последно на 02.08.2014г.

³⁹ Христова, Зорница (2012). „Детската площадка на моите мечти“, в блога *Точица*, достъпен онлайн на адрес: http://tochitsa1.blogspot.com/2012/12/blog-post_6345.html, последно посетено на 02.08.2014г.

1. Засилен процес на обновяване на детските площадки и провеждането им в съответствие с Наредбата за условията и реда за устройството и безопасността на площадките за игра, в който местната власт има активна роля.
2. Местен опит за развиване на практиките на детското участие, постигнат чрез реализацията на конкретен проект и впоследствие надграден в модел за творческа работилница.

Тези две особености са положителни предпоставки за установяване на политики за стимулиране на детското участие в проектирането и детската среда и на градската среда въобще. Община Хасково има възможност да прилага принципите на доброто управление при решаването на този важен социален проблем.

Необходимите мерки на ниво местна власт включват:

- Създаване на конкретни *процедури* за включване на децата от местните общности и квартали в процеса на вземане на решения относно физическата и социалната им среда. Тези процедури следва да бъдат изготвени и апробирани от хора с академични компетенции в социалните науки и с практически опит в дейности за развитие на гражданското участие. Доколкото е възможно, процедурите трябва да следват принципите на пряката демокрация.
- Процедурите не трябва да се разглеждат единствено като система от последователни правила при изпълнението на проекти, засягащи децата. Те трябва да се разглеждат като елемент от по-голяма система за повишаването на компетенциите на децата и затова трябва да включват не само административни и организационни мерки, но и да съдържат обучителен характер и да допринасят за развиването на разностранни умения в децата, необходими през целия живот. Такива са например: *емпатия* (развиване на чувствителността към хората със специални потребности и необходимостта от създаването на достъпна среда за деца с увреждания), *социални умения* (общуване, вземане на групови решения и достигане до консенсус), *естетическа култура* (например при комбинирането на цветовете, при избора на дизайн на съоръжение за площадка, при цялостния ландшафтен дизайн на мястото) и дори *финансова грамотност* (разпределяне на средствата, предвидени за детска площадка, според приоритети по важност).
- Легитимиране на процедурите като задължително изискване за предприемачите и дизайнерите на детски пристранство и за производителите на съоръжения за детски площадки. Това може да се реши с конкретна *наредба* на общинския съвет, която да посочи и необходимите процедури за включване на децата в процеса на вземане на решения.
- *Обучение* на специалистите от местната администрация, както и на местните дизайнери, архитекти и ландшафтни архитекти, ангажирани със създаване на детски пространства за игра, в умения за общуване и сътрудничество с деца. Като основа може да се използва подходът от работилницата “Детската площадка на моите мечти.”
- Изграждане на *хоризонтални междусекторни мрежи* с представители на неправителствения сектор, бизнеса и академичната изследователска общност. В тази връзка е би било важно да се установят контакти с иновативни организации като детския научен център “Музейко” в гр.София и заимстване на практики от опита им в работата с деца. Препоръчително е да се поддържа обмяна на опит и добри практики с местни производители на съоръжения за детски площадки, като “Ареа” и “Козирог”. Производителите биха могли да прилагат елементи от модела на детско участие в работата си извън Хасково, което ще е предпоставка за мултиплицирането на местната политика в други региони в страната.

- Създаване на институцията “детски омбудсман” на общинско ниво или аутсорсване на тази функция на външна организация или фирма. Детският омбудсман не би могъл и не би трябвало да дублира функциите на институциите, съществуващи на територията на общината съгласно националната и международната правна уредба. Той би трябвало да е ангажиран с правото на участие на децата да участват в процеса на вземане на решения и да споделят с възрастните властта и отговорността за решенията. Детският омбудсман може да е пряко зает с три текущи дейности: 1) обучение на децата в комуникативни умения, за водене на дежати, за публично застъпничество и за решаване на конфликти, 2) работа с децата на терен в общностите и кварталите при всяка промяна в градската среда и оказване на подкрепа при дефиниране на основните потребности и приоритети на децата при промяната, 3) организиране на общински детски съвет, какъвто е предвиден в Механизма за детско участие на ДАЗД.⁴¹

Последната мярка би била пионерска за страната. Необходимо е на национално ниво най-сетне да бъде въведена и институцията „омбудсман по правата на детето“, каквато за разлика от повечето страни в Европа и в ЕС, у нас все още не съществува,⁴² въпреки че експертите отчитат нейната социална значимост и препоръчват въвеждането ѝ.⁴³ Предвид неясните приоритети на законодателя и на централната администрация, обаче, е трудно да се прогнозира кога ще се случи това, ето защо такъв ход от страна на местната власт в Хасково би й донесъл редица позитиви от гледна точка закрилата на правата на детето, както и перспективи за реализиране на проекти в тази насока.

Така, развити до степен на местна политика, тези мерки могат да се приложат на първо място локално - на микрониво с въвеждане на обсъждания в квартали относно дизайна на кварталните градинки, на оживените социални пространства, на спортните площадки, на улициния интериор и екстериор и т.н. Пример за просто, но овластяващо решение е при ограничен бюджет да се търси мнението на преките потребители - децата - какви съоръжения предпочитат да имат на своята площадка (вж фигура 3 по-горе). На следващо място, не бива да се подценява възможността Община Хасково впоследствие да разпространи практиките от своята местна политика за детско участие както на регионално ниво (чрез организациите, в които членува, като Регионално сдружение на общините “Марица”), така и на международно ниво (чрез възможностите за партньорски проекти по програмите за трансгранично сътрудничество България - Турция и България - Гърция). Подобна опция би довела до сериозно мултиплициране на добрите практики за детско участие.

Визионерското мислене в дългосрочен план допуска възможността развитите на локално и регионално ниво новаторски практики и процедури да се превърнат в национални стандарти, което се доближава до идеята на Шиър за най-високото ниво на детско участие („Децата споделят власт и отговорност във вземането на решения.“) и най-задължаващата степен на ангажираност на институциите – задължение („Изискване на политика ли е деца и възрастни да споделят власт и отговорност за решенията?“).

⁴¹ Държавна агенция за закрила на детето, ”Механизъм за детско участие“, достъпен онлайн на адрес: <http://sacp.government.bg/detsko-uchastie/mehanizm-na-detskoto-uchastie>, последно посетен на 03.08.2014г.

⁴² “Бележник 2014“, доклад на Националната мрежа за децата, достъпно онлайн на адрес http://nmd.bg/wp-content/uploads/2014/04/belejnik2014_experten_cvetni_razdelit_web.pdf, последно посетен на 02.08.2014г.

⁴³ Например Ива Пушкарова препоръчва въвеждането на модел с относително самостоятелен специализиран детски омбудсман с ранг на заместник-омбудсман в рамките на институционалната организация на Омбудсмана на Република България. За повече подробности вж. Пушкарова, И. (2008), „Институционалната закрила на детето от омбудсмански тип“, Омбудсман на Република България, стр.5, достъпно онлайн на адрес: http://justicedevelopment.org/test/wordpress/wp-content/uploads/2011/09/childrens-ombudsman_comparative-legal-research_iva-pushkarova_2008.pdf, последно посетен на 02.08.2014г.

Заклучение

Разгледаният в настоящата статия нов феномен - задължителното бързо и цялостно обновяване на детската среда в България - поставя нови въпроси, на които обществото ни трябва своевременно да намери отговори. Българското общество все по-често ще има поводи да разбира, че теми като свободното волеизявление и правото на децата да участват в решенията по теми, които ги засягат пряко, имат реално съдържание и конкретни измерения в живота. Това може да се разглежда и като възможност промяната да започне отдолу-нагоре с малки стъпки и добри практики на местно ниво. Необходимо е социалните актьори на различни нива да осъзнаят, че детското участие, детският протагонизъм и детското овластяване са част от по-голямото движение за гражданско участие, което в крайна сметка води до демократизиране и хуманизиране на процесите на вземане на решения. Създаването на публични пространства, на които децата са съавтори и съсобственици, може да срещне на един терен учените, представителите на местните общности, предприемачите, неправителствените организации, държавните и общинските институции и други заинтересовани страни от гражданското общество.

Този текст утвърждава, че сред заинтересованите страни са и децата. Състоянието на детското участие в съвременното е индикатор за прогнозиране на качеството на гражданското участие в следващите поколения. Гласът на децата днес е гласът на гражданското общество след години. Детското участие трябва да се разглежда като част от процеса на демократизация на общественото съзнание и поведение. Устойчивите резултати ще бъдат видими след десетилетия и затова е изключително важно управленците да осъзнаят историческата си роля и да започнат създаване на политики на участие на всички нива, възстановяващи разрушеното доверие между управляващи и управлявани.⁴⁴ Защото знаем, че „народът е като деца, братя, бъдете добри и кротки с него и той ще ви обикне.“⁴⁵

---

⁴⁴ Krastev, I. (2012), Can democracy exist without trust?, TED Global, видео, достъпно онлайн на адрес: https://www.ted.com/talks/ivan_krastev_can_democracy_exist_without_trust, последно посетен на 02.08.2014г.

⁴⁵ Цитираните думи са приписани на св. Климент Охридски, вж. Люлюков, Ден.М. (1928), „Първоучителят“, книгоиздателство „Древна България“, стр.29.

ИЗТОЧНИЦИ:

Arnstein, S. (1969). „A Ladder Of Citizen Participation.“, *Journal of the American Planning Association*, 35:4, pp.216 — 224, достъпно онлайн на адрес: <https://www.planning.org/pas/memo/2007/mar/pdf/JAPA35No4.pdf>

Berglund, U. (2008). “Using Children’s GIS Maps to Influence Town Planning.” *Children, Youth and Environments* 18(2): 110-132, достъпен онлайн на адрес: http://www.colorado.edu/journals/cye/18_2/18_2_05_ChildrensMaps.pdf

Bird, S. (1999), "Child protagonism : training children to be catalysts for social change". *Capstone Collection*. Paper 585, абстракт достъпен онлайн на адрес: <http://digitalcollections.sit.edu/capstones/585>

Clark, A. (2005). „Ways of seeing: using the Mosaic approach to listen to young children’s perspectives“, in: *Beyond Listening. Children’s perspectives on early childhood services*. Bristol: Policy Press, pp 29-49, частично достъпен онлайн на адрес: http://www.sagepub.com/upm-data/43997_9781446207529.pdf

Hart, R. (1992). Children's participation: from tokenism to citizenship, in UNICEF *Innocenti Essays*, No. 4 стр. 5, достъпен онлайн на адрес: http://www.unicef-irc.org/publications/pdf/childrens_participation.pdf

Hofstede, G., G. Hofstede and M. Minkov (2010). *Cultures and Organizations: Software of the Mind*, 3ed., McGrawHill

Firinci, T. and G. Stankov (2013) "My Dream Playground Workshop: Involving Children in Participatory Design", in: ARCHHIST'13 Conference - Politics in the History of Architecture as Cause & Consequence. Istanbul-Turkey, 24-27 April, 2013, pp.106-115. достъпен онлайн на адрес: https://www.academia.edu/3440722/My_Dream_Playground_Workshop_Involving_Children_in_Participatory_Design

Firingi, T. and G. Stankov, блог *Haskovo playgrounds*, достъпен онлайн на адрес: <http://haskovoplaygrounds.blogspot.com>

Jansson, M. (2008). “Children’s Perspectives on Public Playgrounds in Two Swedish Communities.” in: *Children, Youth and Environments* 18(2): 88-109, достъпен онлайн на адрес: http://www.colorado.edu/journals/cye/18_2/18_2_04_SwedishPlaygrounds.pdf

Hasirci, D. and S. G. Wilson. “Involving Children in Participatory Design: The Case of a Children’s Museum in Izmir”, *ARCHILD: International Congress - Architecture and Children*, The Chamber of Architects, Ankara, Turkey, 2009, p. 101-103.

Krastev, I. (2012), Can democracy exist without trust?, TED Global, видео, достъпно онлайн на адрес: https://www.ted.com/talks/ivan_krastev_can_democracy_exist_without_trust

Liebel, M. (2007). "Paternalism, Participation and Children's Protagonism", in *Children, Youth and Environments* 17(2): 56-73. Достъпен онлайн на адрес: http://www.colorado.edu/journals/cye/17_2/17_2_04_Paternalism.pdf

Raycheva L., K. Hristova, D. Radomirova and R. Ginev (2004). "Bulgaria: Childhood in Transition", in: Jensen, A.M., A. Ben-Arieh, C. Conti, D. Kutsar, M. Phádraig and H. Nielsen (eds) *Children's Welfare in Ageing Europe, Volume II*. Tartu University Press, Estonia: pp.469-526., достъпен онлайн на адрес: <http://www.sv.ntnu.no/iss/anmagritt.jensen/card/Childrens%20Welfare/Volume%20II/Bulgaria.pdf>

Sener, T. (2006). "The Children and Architecture Project in Turkey." *Children, Youth and Environments* 16(2): 191-206, достъпен онлайн на адрес: http://www.colorado.edu/journals/cye/16_2/16_2_13_ChildrenHugTheCity.pdf

Shier, H. (2001). "Pathways to participation: Openings, Opportunities and Obligations", in *Children and Society*, 15, pp. 107 – 117, достъпно онлайн на адрес: http://www.ipkl.gu.se/digitalAssets/1429/1429848_shier2001.pdf

Stankov, G. (2012), видео *The Aha moment*, материалът е достъпен онлайн на адрес <http://youtu.be/QgoXgQo7xS0>

UN Committee on the Rights of the Child (CRC), General Comment No. 12 (2009): The right of the child to be heard, 20 July 2009, CRC/C/GC/12, достъпен онлайн на адрес: <http://www.refworld.org/docid/4ae562c52.html>

Waller, T. (2014). Modern Childhood: Contemporary Theories and Children's Lives, in *An Introduction to Early Childhood*, стр.5., SAGE Publications, достъпен онлайн на адрес: http://www.sagepub.com/upm-data/25235_01_Waller_CH_01.pdf

Национална мрежа за децата, Бележник 2014, достъпно онлайн на адрес http://nmd.bg/wp-content/uploads/2014/04/belejnik2014_experten_cvetni_razdelit_web.pdf

Държавен вестник (2009), "Наредба за условията и реда за устройството и безопасността на площадките за игра", бр.6., 09.02.2009г., достъпен онлайн на адрес: <http://dv.parliament.bg/DVWeb/showMaterialDV.jsp?idMat=14466>

Държавна агенция за закрила на детето, "Механизъм за детско участие", достъпен онлайн на адрес: <http://sacp.government.bg/detsko-uchastie/mehanizm-na-detskoto-uchastie>

Държавна агенция за закрила на детето, „Харта за детско участие“, достъпен онлайн на адрес: <http://sacp.government.bg/detsko-uchastie/harta-za-detsko-uchastie>

Конвенция на ООН за правата на детето (1989), член 12.1, достъпен онлайн на адрес: <http://sacp.government.bg/normativna-uredba/mejdunarodni-konvencii/konvencia-pravata-deteto>

Люлюков, Ден.М. (1928), „Първоучителят“, книгоиздателство „Древна България“, стр.29

Община Хасково (2012), “Стратегия за управление на общинската собственост в община Хасково 2012 – 2015”, достъпен онлайн на адрес: <http://goo.gl/XgDVzw>

Пушкарова, И. (2008), „Институционалната закрила на детето от омбудсмански тип“, Омбудсман на Република България, достъпно онлайн на адрес: http://justicedevelopment.org/test/wordpress/wp-content/uploads/2011/09/childrens-ombudsman_comparative-legal-research_iva-pushkarova_2008.pdf

Фърънджъ, Т. и Г. Станков (2013), "Включване на децата и родителите в дизайна на детските площадки: Подходът на социалните науки (Кажете ми какво харесваш?)", в: *Abitare България*, 1 (18), Август 2013, стр.128-133, работна версия достъпна онлайн на адрес: <http://goo.gl/uGynOp>

Христова, З. (2012). „Детската площадка на моите мечти“, в блога *Точица*, достъпен онлайн на адрес: http://tochitsa1.blogspot.com/2012/12/blog-post_6345.html

Център за включващо образование, „Въведение в детското участие“, достъпен онлайн на адрес: http://www.cie-bg.eu/userfiles/file/Child_Participation_Introduction.doc